

فصلنامه علمی تخصصی معارف علوم انسانی و علوم اسلامی

سال ششم - بهار 1405 - شماره 24 - ص 157-171

آثار فردی امر به معروف و نهی از منکر از منظر آیات و روایات

هایده اسداللهی¹

چکیده

فریضه امر به معروف و نهی از منکر یکی از ویژگیهای اصلی امت اسلامی است اگرچه در امتهای پیشین هم به انجام این فریضه مهم اقدام شده است اما در امت اسلامی به صورت یک اصل آمده است. خداوند متعال در آیه 110 سوره آل عمران میفرماید: «شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اید که به کار پسنیدیده فرمان می‌دهید و از کار ناپسند باز می‌دارید». در اهمیت این فریضه همین بس که قیام واقعی عاشورا در جهت احیای آن بود و در روایات زیادی معصومین انجام این فریضه را مورد تأکید قرار داده‌اند و اقدام به این عمل را موجب احیای سایر واجبات دانسته‌اند. مسلماً انجام چنین فریضه مهمی دارای یک سری شرایط خاص خواهد بود و ترک آن در یک جامعه پیامدهای ناگواری را در پی خواهد داشت. لذا باید شرایط را به خوبی شناخت تا در انجام این عمل سختیهای زیاد پیش نیاید و این عمل نتیجه بخش شود تا مسلمانان نسبت به مهمترین وظیفه‌شان آگاهی و آشنایی داشته باشند و جامعه اسلامی سالم و به دور از گرفتاری و گناه باشد. بنابر آیات و روایات امر به معروف و نهی از منکر از کارهایی است که نزد خدا از مرتبه بالایی برخوردار است. هر کاری که نزد خدا انجام شود یقیناً دارای پاداش و همچنین فواید زیادی است بنابراین امر به معروف و نهی از منکر دارای آثار فردی و اجتماعی است که آشنایی با چنین موضوعی ضروری است. اهمیت این موضوع به قدری است که سبب تألیف کتابهای مختلفی در مورد آن شده و مخصوصاً در آیات مختلف قرآن و کتابهای تفسیری، اخلاقی، روایی و ... به آن اشاره شده است.

واژگان کلیدی: امر به معروف و نهی از منکر، امت اسلامی، آیات، روایات

1. طلبه سطح سه (کارشناسی ارشد)، رشته مشاوره خانواده با رویکرد اسلامی، حوزه علمیه حضرت ولیعصر (عج) خواهران، بناب، آذربایجان شرقی.

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر یعنی مردم را به کار نیک واداشتن و از کار زشت باز داشتن است. امر به معروف و نهی از منکر از واجبات بسیار مهم به شمار میرود و افرادی که این فریضه بزرگ الهی را ترک میکنند یا در برابر آن بی تفاوتند گناهکار خواهند بود. هیچ مکتبی به اندازهی اسلام برای فریضه امر به معروف و نهی از منکر اهمیت ویژه‌ای قائل نیست تا جایی که امر به معروف و نهی از منکر را زیربنای عرصه‌های اجتماعی، اخلاقی، فردی، فرهنگی و ... میدانند اسلام این دو کلمه بزرگ الهی را در ردیف واجبات قرار میدهد و بر مسلمانان واجب میدانند که با تشکیل هسته‌های اجرایی در راستای پیاده کردن این عمل از هیچ کوششی دریغ نوزند.

پیشینه امر به معروف و نهی از منکر به زمان آفرینش حضرت آدم برمیگردد که دعوت کننده به نیکیها بود و پس از دعا نیز پیامبران الهی سرانجام این فریضه مهم کوشیدند و برای منکرزدایی دشواریها را تحمل کردند و در روزگار ما امام خمینی (ره) مردم را به انجام این وظیفه الهی فراخواند و در حال حاضر رهبر انقلاب همگان را به اجرای این فریضه الهی سفارش میکند.

مقصود از معروف و منکر

معروف در لغت: معروف به معنی وجه و صورت است. چون انسان بوسیلهی صورت شناخته میشود¹ و در معنای دیگر «معروف» را از ریشه «عرف» به معنای کار خوب و پسندیده نزد خدا اراده میکنند². همچنین اسم جامع است برای هر آنچه که نیک است که بیان باشد از اطاعت خدا و تقرب به سوی او و احسان به مردم و ...³

منکر در لغت: هر عملی که عقل سلیم به ناپسند بودن آن حکم کند پس شرع هم آن را قبیح بشمارد.⁴ همچنین بصیغهی مفعول نا شناخته «مقابل معروف». کار منکر و امر منکر آنست که بقول راغب عقل دربارهی آن توقف کنند و شرع به قبح آن حکم کند.⁵

معروف در اصطلاح: هر کاری را که دین و عقل نیکو بشناسد، معروف است.⁶

منکر در اصطلاح: منکر چیزی است که بر پایهی نقل و عقل زشت و ناشناخته باشد.⁷

1. ابن منظور، لسان العرب، ج9، بیروت، 1408 ق، ص 13.

2. محمدتقی مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1392، ص 13.

3. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، ج5، انتشارات مکتبه المرتضویه، ص 93.

4. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، چاپ اول، قم، دفتر نشر نوید اسلام، 1387، ص 778.

5. علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، ج5 و6 و7، ص 110.

6. عبدالله جوادی آملی، مفاتیح الحیاء، قم، مرکز نشر اسراء، 1393، ص 510.

7. همان.

مفهوم امر به معروف و نهی از منکر

واژه‌ی «معروف» از ریشه «عرف» به معنای کار خوب و پسندیده است و خداپرستان آن «پسندیده نزد خدا» اراده میکنند. «منکر» نیز از ماده «نکر» و معنای آن برخلاف معنای معروف بوده، در عرف دین داران، به معنای کاری است که خداوند از آن را رضی نپسندد، بدین ترتیب امر به معروف، یعنی دستور دادن به کارهای خیر، و نهی از منکر یعنی بازداشتن از کارهای زشت و ناپسند.¹

فردی که امر به معروف و نهی از منکر که در احادیث اسلامی، از آن به عنوان عالیترین و شریفترین واجب دینی (اسمی الفرائض و الشرفها) یاد شده است. بدین منظور بر فرد مسلمان واجب گردیده تا در اثر اجرای این قانون فضای عمومی جامعه، فضایی سالم، مطمئن و آرام برای زندگی و رشد انسانها باشد.

اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در آیات و روایات

با آگاهی اجمالی از آنچه در قرآن و روایات و سیره عملی اهل بیت نسبت به این دو فریضه مهم و واجب دینی و جایگاه آنها آمده است، این حقیقت آشکار میگردد که امر به معروف و نهی از منکر دارای اهمیت و نقش منحصر به فرد، ممتاز و شگفتآوری است که پنج مورد از آنها از این قرار است:

1- امر به معروف و نهی از منکر دارای شأن و مرتبه ربوبیت

امر به معروف و نهی از منکر دو صفت از اوصاف خداوند متعال میباشد: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»²؛ در حقیقت، خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می‌دارد. به شما اندرز می‌دهد، باشد که پند گیرید». امام محمدباقر میفرماید: «اللَّامِرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ خُلُقَانِ مِنْ خُلُقِ اللَّهِ»³؛ امر به معروف و نهی از منکر دو خلق از اخلاق خدا هستند.

امام خامنه‌ای نیز در سخنرانی آغاز سال 1394 در حرم شریف رضوی میفرماید: «اولین امر به معروف، هم خود ذات مقدس پروردگار است که میفرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ» خدا آمر به معروف و ناهی از

1. محمد تقی مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، قم، انتشارات موسسه آموزش و پژوهش امام خمینی (ره)، 1392، ص 13.

2. نحل آیه 90.

3. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج 7، چاپ سوم، بیروت، دار الحیاء، 1403 ق، ص 75.

منکر است. وجود مقدس پیامبر معظم اسلام K از برترین آمران به معروف و ناهیان از منکر است. ائمه β برترین آمران به معروف و ناهیان از منکرند. مؤمنین و مؤمنات در هر نقطه‌های از جهان اسلام آمران به معروفند».

2- امتیاز امت اسلامی و شناخت دین داری

از امتیازای امت اسلامی و مهمترین شاخص دینداری آحاد افراد جامعه اسلامی انجام دو فریضه الهی امر به معروف و نهی از منکر است. خداوند منان، خود در قرآن شریفش امت اسلامی را بهترین امت معرفی میکند و دلیل برگزیده شدن امت سالام را در میان امت‌های دیگر همان «امر به معروف و نهی از منکر میدانند و آنان که به خدا ایمان دارند». خداوند متعال در قرآن میفرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»¹

مسلمانان بهترین امتی بودند که به سود انسانها آفریده شده‌اید، چرا که امر به معروف و نهی از منکر میکنند و به خدا ایمان دارید. در این آیه مسلمانان به عنوان امتی معرفی شده‌اند که برای خدمت به جامعه انسانی بسیج گردیده است، و دلیل بهترین امت بودن آنها، انجام امر به معروف و نهی از منکر است و ایمان به خدا دارند، و این خود میرساند که اصلاح جامعه بشری بدون ایمان و دعوت به حق و مبارزه با فساد ممکن نیست، و ضمناً از آن استفاده میشود که این دو فریضه بزرگ با وسعتی که در اسلام دارند در آیینهای پیشین نبوده است، امر به معروف و نهی از منکر بر ایمان به خدا مقدم داشته شده، و این نشان اهمیت و عظمت این دو فریضه بزرگ الهی است. به علاوه انجام این دو فریضه ضامن گسترش ایمان و اجرای همه قوانین فردی و اجتماعی میباشد، و مهم اینکه ضامن اجرا عملاً بر خود قانون مقدم است.²

مردی خدمت پیامبر اکرم K رسید و پرسید: «ای رسول خدا بهترین مردم کیست؟ آن حضرت فرمود: کسی که بیش تر از همه به امر به معروف و نهی از منکر بپردازد، و بیش از دیگران تقوا پیشه سازد، و نسبت به مقدرات راضیتر باشد».³

حضرت امام خامنه‌ای در این زمینه میفرماید:

«مسلمانان خصوصیتی دارند که میتوانند اراده خود را در حرکت عالم موثر کنند به خاطر چه؟ به خاطر احکام نورانی اسلام، بلکه به خاطر روحیات و خلقیاتی که اسلام به مسلمانان میدهد، مثل ظلم ستیزی و کنار نیامدن با بدی و فساد، مثل امر به معروف و نهی از منکر و جهاد فی

1. آل عمران آیه 110.

2. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج3، دارالکتب الاسلامیه، 1383، ص 48.

3. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت دار الحیاء التراث العربی، ص 484.

سبیل الله؛ این امر به معروف و عدم کنار آمدن با بدی و فساد و تحمل نکردن ظلم است (لا تظلمون و لا تُظلمون) به برکت این احکام قادر باشی اراده خود را در اراده جهان و محیط خودش موثر سازد، این خصوصیت مسلمانان است. استعمارگران از چنین خصوصیتی ناراحتند، ظالمان عالم از چنین خصوصیتی نگرانند.¹

3- شرافت و فضیلت داشتن نسب به دیگر فرائض

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان مهمترین عامل اقامه دین و تحقق فرائض و نیکویی ها، بر همه فرائض شرافت و تقدم دارد، و هیچ عمل نیک و فریضه‌های با این دو عمل و فریضه الهی قابل مقایسه نمیباشد.

امام حسین ع در خطبه معروف منی با استناد به آیه 71 سوره توبه: «مردان و زنان مؤمن دوستان همدیگرند و امر به معروف و نهی از منکر میکنند». میفرماید: «خداوند کلام خویش را با امر به معروف و نهی از منکر به عنوان فریضه الهی آغاز کرده است، زیرا میدانست که هرگاه این فریضه انجام گیرد و اقامه گردد، همه فرائض از آسان و دشوار اقامه خواهد شد، و این برای آن است که امر به معروف و نهی از منکر دعوت به اسلام است».²

امام علی ع انسانها را در مسئله نهی از منکر به چهار گروه تقسیم میکند:

- 1- گروهی که منکر را بدست و زبان و قلب انکار میکند که تمام خصلتهای نیکو را دارند.
- 2- گروهی که منکر را تنها با زبان و قلب انکار میکنند که دو خصلت نیکو را دارند. 3- گروهی که تنها با قلب منکر را لنگار میکنند که تنها یک خصلت نیکو را دارند.
- 4- گروهی که اصلاً نهی از منکر نمیکنند که اینها مردگان میان زندگان هستند».³

4- ضامن اجرای احکام الهی و دستیابی به سبک زندگی اسلامی

سعادت و رستگاری انسان در پرتو عمل به شریعت و احکام اسلامی تأمین میشود، همچنان که استواری و تحقق احکام و فرائض اسلامی با امر به معروف و نهی از منکر و مسئولیت همگانی تضمین میگردد.

امام محمد باقر ع احیای فرائض، امنیت اجتماعی، ناکام گذاشتن دشمنان و حرکت در صراط مستقیم را در گروه امر به معروف و نهی از منکر دانسته و سیره انبیاء و مصلحان، ملازمت بر آن است:

¹ .بیانات مقام معظم رهبری، در جمع مردم و میهمانان خارجی شرکت کنند، در مراسم ارتحال امام خمینی (ره)، 1375/3/16.

² .ح سن بن علی بن الح سین بن شعبه حرانی، تحف العقول، آیت الله کمرهای، انتشارات کتابخانه اسلامی، 1369، ص 241-240.

³ .محمد بن حسین، سید رضی، نهج البلاغه، محمد دشتی، چاپ دهم، تهران، پیام عدالت، 1388، ص 374.

«إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مِنْهَا جُ الْصَّلْحَاءِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ
الْفَرَائِضُ وَ تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ تَحِلُّ الْمَكَاتُ وَ تُرَدُّ الْمَظَالِمُ وَ تُعْمَرُ الْأَرْضُ وَ يَنْتَ صَفٌ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَ
يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ»¹

امر به معروف و نهی از منکر روش انبیاء و سیره مصلحان است، و فریضه بزرگی است که دیگر
فرائض به واسطه آن برپا می‌شوند؛ و در پرتو آن امنیت راهها تحقق مییابد، که سبهای حلال و
مشروع رونق میگیرد، مظالم و حقوق غصب شده به صاحبانش برمیگردد، و زمین آباد میشود، از
دشمنان انتقام گرفته میشود، و امور دین و دنیا سامان مییابد.

5- عامل عزت و سعادت امت اسلامی و ناکامی دشمنان

حرکت امت اسلامی در صراط مستقیم الهی، استقامت بر اصول و مبانی فکری و اعتقادی، خنثی
سازی و سوءسبهای شیاطین و فتنه‌گریهای مستکبران جز با مسئولیت و نظارت همگانی و
عمومی یعنی امر به معروف و نهی از منکر تضمین نمیگردد، بنابراین، برپایی و اقامه این دو
فریضه بزرگ الهی عامل عزت و سعادت امت اسلامی و ناکامی دشمنان خداوند میباشد.

پیامبر اکرم ص میفرماید:

«لَا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى فَإِذَا لَمْ
يَفْعَلُوا ذَلِكَ نَزَعَتْ مِنْهُمْ الْبَرَكَاتُ وَ سَلَّطَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَصْرٌ فِي الْأَرْضِ وَ لَا
فِي السَّمَاءِ»²

«تا زمانی که امت من امر به معروف و نهی از منکر کنند و در کار نیک یاور یکدیگر باشند بر
خیر و سعادتند و اگر چنین نکنند برکات از ایشان گرفته میشود و بعضی از آنان بر بعضی دیگر
مسلط خواهند شد و دیگر یآوری در زمین و آسمان نخواهند داشت».

یکی از مؤثرترین ابزارهای دشمنان در تهاجم فرهنگی و جنگ نرم برای تغییر باورها، ارزشها و
مبانی دینی، ایجاد انحراف عملی و شیوع دادن انحرافات رفتاری است که به فرموده قرآن
سرانجام انحراف عملی، انحراف علمی است.

«ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَصَاؤُا السُّوَايَ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤْنَ»³؛ سپس سرانجام
کسانی که اعمال بد مرتکب شدند به جایی رسید که آیات خدا را تکذیب کردند و پیوسته آن را
مسخره مینمودند. آنچه شیاطین را در ایجاد انحراف عملی و علمی ناکام
میسازد، و فتنهها و نقشه‌های آنان را در استحاله فرهنگی خنثی مینماید، فراگیر شدن امر به

1. محمد بن یعقوب بن اسحاق الكليني الرازي، اصول كافي ج 5، تهران، دفتر نشر فرهنگ اهل بيت، 329 هـ،
ص 56.

2. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشيعه، ج 16، بيروت الاحياء التراث، 2003 م، 1424 هـ، ص 123.

3. سوره روم (آیه 10).

معروف و نهی از منکر و مسئولیت همگانی است، که مطالعه‌ی عمومی نسبت به ارزشها و مقابله با ضد ارزشها را به دنبال دارد، و عزت و اقتدار و استحکام جامعه و حکامیت دینی را تضمین میکند.

مراتب امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر، مسئولیت همگانی و طبابت و درمان است که هر کدام از مؤمنان نسبت به بیماریها و ویروسهایی که هدایت، سعادت و سلامت جامعه و انسانهای دیگر را به خطر میاندازد و تهدید میکند، انجام میدهند، و بدیهی است که انجام این مسئولیت و معالجه‌ی دلسوزانه بدون درک صحیح از شرایط و موقعیتها و معاینه صحیح از بیماری، که سلامت او، مورد هدف قرار گرفته امکان ندارد. امر به معروف و نهی از منکر باید با شناخت دقیق از مخاطب و میزان بیماری و مراحلهای که در آن قرار دارد، نسخه درمان آن را در همان مرحله تجویز کند تا به نتیجه برسد، و اگر انحراف و لغزش او با یک نسخه ساده درمان میشود به سراغ جراحی و اقدام سخت نرود.

حضرت علی ع در باین مراحل و مراتب امر به معروف و نهی از منکر میفرماید:

«أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ إِنَّهُ مَنْ رَأَى عُدْوَانًا يُعْمَلُ بِهِ وَ مُنْكَرًا يُدْعَى إِلَيْهِ فَأَنْكَرَهُ بِقَلْبِهِ فَقَدْ سَلِمَ وَ بَرِيءٌ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ بِلِسَانِهِ فَقَدْ أُجِرَ وَ هُوَ أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ بِالسَّيْفِ لَتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَ كَلِمَةُ الظَّالِمِينَ هِيَ السُّفْلَى فَذَلِكَ الَّذِي أَصَابَ سَبِيلَ الْهُدَى وَ قَامَ عَلَى الطَّرِيقِ وَ نَوَّرَ فِي قَلْبِهِ الْيَقِينَ»¹

«ای مؤمنان! هر کس تجاوزی را بنگرد، و شاهد دعوت به منکری باشد، و در دل آن را انکار کند خود را از آلودگی سالم داشته است، و هر کس با زبان آن را آشکار کند پاداش داده خواهد شد، و از اولی برتر است، و آن کسی که با شمشیر به انکار برخیزد تا کلام خدا بلند و گفتار ستمگران پست گردد، او راه رستگاری را یافته و نور یقین در دلش تابیده است.»

و در سخن دیگری باز میفرماید:

«فَمِنْهُمْ الْمُنْكَرُ لِلْمُنْكَرِ بِيَدِهِ وَ لِسَانِهِ وَ قَلْبُهُ فَذَلِكَ الْمُسْتَكْمِلُ لِخَيْرِ وَ مِنْهُمْ الْمُنْكَرُ بِلِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ وَ التَّارِكُ بِيَدِهِ فَذَلِكَ الْمُتَمَسِّكُ بِخَصْلَتَيْنِ مِنْ خِصَالِ الْخَيْرِ وَ مُضِيْعُ خِصْلَةٍ وَ مِنْهُمْ الْمُنْكَرُ بِقَلْبِهِ وَ التَّارِكُ بِلِسَانِهِ وَ يَدِهِ فَذَلِكَ مُضِيْعُ أَشْرَفِ الْخَصْلَتَيْنِ مِنَ الثَّلَاثِ وَ مُتَمَسِّكُ بِوَاحِدَةٍ وَ مِنْهُمْ تَارِكٌ لِإِنْكَارِ الْمُنْكَرِ بِقَلْبِهِ وَ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ فَذَلِكَ مَيِّتٌ الْأَحْيَاءِ»²

¹ . محمد بن حسین، سید رضی، نهج البلاغه، محمد دشتی، چاپ دهم، تهران، پیام عدالت، 1388، حکمت 373، ص 515

² . همان، حکمت 374.

«گروهی منکر را با دست و زبان و قلب انکار میکنند، آنان تمامی خصلتهای نیکو را در خود گرد آورده‌اند. گروهی دیگر منکر را با زبان و قلب انکار کرده، اما دست به کاری نمی‌برند، پس چنین کسی دو خصلت از خصلتهای نیکو را گرفته و دیگری را تباه کرده است و بعضی منکر را تنها با قلب انکار کرده، و با دست و زبان خویش اقدامی ندارند، پس دو خصلت را که شریفتر است تباه ساخته و یک خصلت را به دست آورده‌اند و بعضی دیگر منکر را با زبان و قلب و دست‌ها ساخته‌اند که چنین کسی از آنان مرده‌های میان زندگان است».

بنابراین این فریضه بزرگ دارای همه مراتب، مرتبه انکار قلبی، انکار زبانی و انکار با دست می‌باشد که هر کدام از این مراتب خود دارای مراحل می‌باشد. امام خامنه‌ای می‌فرماید: «رعایت مراحل و مراتب امر به معروف و نهی از منکر واجب است، یعنی تا به مرحله پایینتر مقصد حاصل می‌شود، نباید وارد مرحله بالاتر شود».

مرتبه اول: اظهار محبت و انزجار قلبی

از ویژگیهای مؤمن گرایش و عشق به ارزشها و خوبیها و انجام معروفها و تنفر و انزجار قلبی نسبت به پلیدیها و ضد ارزش‌هایی است که سعادت و تعالی انسانها را تهدید میکنند. کمترین انتظار از هر انسان با ایمان آن است که از این که بندگی خدا و اطاعت او میکند خرسند، و از وجود منکرات و محرمات قلباً ناراحت و منزجر باشد، اما این کفایت نمی‌کند، و باید وارد اولین مرحله امر به معروف و نهی از منکر شود؛ یعنی این خرسندی و رضایت از معروفها و انکار و تنفر قلبی از انجام منکر یا ترک معروف را آشکار سازد، تا مخاطب به انجام معروف و ترک منکر ترغیب شود. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «من رأی عدونا یعمل به و منکرا یدعی الیه، فانکره بقلبه فقد سلم و بری؛ هر کس تجاوزی را بنگرد، و شاهد دعوت به منکری باشد، و در دل آن را انکار کند خود را از آلودگی سالم داشته است».

مرتبه دوم: امر و نهی زبانی

اگر چنانچه احتمال تأثیر زبانی در مخاطب داده شود نخست باید از زبان نرم و ملایم استفاده شود و با اندرزهای حکیمانهای که با گشاده‌رویی همراه است سعی شود فرد را متوجه اشتباهش کرده و از ارتکاب مجدد آن عمل جلوگیری شود.

امام خامنه‌ای خطاب به جوانان دانشجوی و دانش‌آموز می‌فرماید: «جوانان در محیط خودشان، امر به معروف و نهی از منکر، کنند چرا این واجب امر به معروف، امر به کارهای خوب در جامعه اسلامی هنوز اقامه نشده است؟ نگویید به من چه، او هم نمیتواند بگوید به تو چه؛ اگر هم گفت،

1. محمد بن حسین سید رضی، نهج البلاغه، محمد دشتی، چاپ دهم، تهران، پیام عدالت، 1388، حکمت 373، ص 514.

شما اعتنا نکنید؛ بعضی خیال میکنند تا منکری دیده شد، باید با مشت به سراغش بروند، نه، ما سلاحی داریم که از مشت کارگتر است. آن چیست؟! سلاح زبان، زبان از مشت خیلی کارگتر و نافذتر و مؤثرتر است.¹ چنانکه خداوند متعال به حضرت موسی و هارون وقتی که آنها را به سوی فرعون فرستاد، فرمود: « اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ۖ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ۚ »؛ به سوی فرعون بروید که او به سرکشی برخاسته، و با او سخنی نرم گوید، شاید که پند پذیرد یا بترسد.»

مرتبہ سوم: اظهار ناراحتی

در این مرحله انسان باید ناراحتی خود را در چهره ظاهر کند وقتی انسان در جامعه با کار زشتی روبه رو می شود و گناهی را می بیند، باید افزون بر انکار درونی، ناراحتی خود را با اخم و درهم کشیدن چهره اظهار کند. در کتاب تهذیب شیخ طوسی از امام صادق ع روایت شده که به نقل از جد خود، امیرمؤمنان ع فرمود: «أَدْنَىٰ الْإِنكَارِ أَنْ يُلْقَىٰ أَهْلُ الْمَعَاصِي بُجُوهٍ مُّكْفَهَرَةٍ»²؛ کمترین اقدام در مواجهه با منکر، برخورد سرد و عبوس با اهل آن است.

در حدیثی دیگر امام صادق ع فرمود: «خداوند متعال دو فرشته را مامور کرد تا شهری را زیر و رو کنند. وقتی به آن شهر رسیدند، مردی را در آن شهر یافتند که دعای میکرد و به درگاه خداوند با ناله و زاری میگریست. یکی از دو فرشته به دیگری گفت: این مرد را میبینی؟ رفیقش پاسخ داد: آری، ولی تو به او کاری نداشته باش و آنچه خداوند دستور داده، انجام بده. فرشته اولی گفت: من کاری انجام نمیدهم مگر اینکه نزد پروردگارم بازگردم. پس بلافاصله نزد خداوند تبارک و تعالی برگشت و عرض کرد: بار خدایا، من به آن شهر رفتم؛ ولی فلان بندها را در حال دعا و تضرع به درگاه تو دیدم. خداوند فرمود: آنچه به تو دستور دادم، انجام بده؛ زیرا او مردی است که هیچ گاه رنگ صورتش به سبب خشم و غضب به خاطر من تغییر نکرده است»³. بنابراین همان گونه که عذاب خدا مردمان گستاخ و متجاهر به فسق را که از کرده خود پشیمان نمی شوند، در بر میگیرد، کسانی را نیز که اهل نهی از منکر نیستند و گناهکاران هیچ تغییری در رفتار آنان پدید نمیآورد، شامل می شود؛ اگرچه خود شان اهل عبادت بوده، از گناه پرهیزند. حاصل آنکه اگر در مقام امر به معروف و نهی از منکر کاری از کسی برنمیآید، دست کم لازم است که در برابر گناهکار چهرهی خود را عبوس کند و ناراحتی خود را از انجام معصیت نشان

1. عبدالله حاجی صادقی، امر به معروف و نهی از منکر، چاپ اول، قم، زمزم هدایت، 1395، ص 92 و 93.

2. طه آیات 43 و 42.

3. محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج 6، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1365، ص 177، روایت 5.

4. محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی، الفروع الکافی، ج 5، مرکز بحوث دار الحدیث، 329 ق، ص 58.

دهد. این تکلیف حداقلی، از هیچ کس برداشته نیست. البته ممکن است کسی برای تأثیرگذاری بهتر، روش مهربانانه‌ای نیز در مقابل شخص گنهکار در پیش گیرد تا زمینه راهنمایی و موعظه‌ی او فراهم شود.¹

آثار فردی امر به معروف و نهی از منکر از منظر آیات و روایات

امر به معروف و نهی از منکر اگرچه به عنوان فریضه‌های اجتماعی مطرح است و در ارتباط با دیگران تحقق مییابد اما آثار عمیق روحی بر روی خود انسان دارد که هم برای امر به معروف و نهی از منکر و هم برای افرادی که مورد امر و نهی قرار میگیرند دارای آثار و نتایج مهمی است که به برخی از آنها میپردازیم:

الف - سنخیت با معروف

هر فردی به موجب امر به معروف به تدریج به آن چه گفته است خود نیز عمل مینماید و با آن سنخیت روحی پیدا کرده و از اهل معروف و خیر میگردد و چنانچه حضرت علی ع به این نکته اشاره فرموده‌اند: «وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ تَكُنُّ مِنْ أَهْلِهِ وَ أَنْكَرُ الْمُنْكَرِ يَلِ سَانِكَ وَ يَدِكْ وَ بَابِنِ مَنْ فَعَلَهُ بِجَهْدِكَ؟» و به معروف امر کن از تاهل آن شوی و منکر را بدست زبانت انکار نما، و با تلاش خود از آن کسی که آن را انجام میدهد جدا شو.»

ب- رستگار شدن

بدیهی است که اهل معروف با خیر و نیکی سنخیت باطنی پیدا نموده و به فلاح و رستگاری نایل میشود. چنانچه امام باقر ع فرموده‌اند: «أَهْلُ الْمَعْرُوفِ فِي الدُّنْيَا أَهْلُ الْمَعْرُوفِ فِي الْآخِرَةِ وَ أَهْلُ الْمُنْكَرِ فِي الْمَدِينَةِ أَهْلُ الْمُنْكَرِ فِي الْآخِرَةِ وَ أَوَّلُ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا إِلَى الْجَنَّةِ أَهْلُ الْمَعْرُوفِ»²؛ اهل معروف و نیکی در دنیا، در آخرت نیز اهل معروفند، و اهل منکر در دنیا در آخرت نیز اهل منکرند، و اولین کسی که به بهشت وارد میشود اهل معروفند. از امام حسن ع سگری ع نیز روایت شده است که: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَبَابًا يُقَالُ لَهُ الْمَعْرُوفُ وَ لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا أَهْلُ الْمَعْرُوفِ»؛ برای بهشت دری است که به آن درب معروف گفته میشود و جز اهل معروف وارد آن نمیشود.» لذا همواره بزرگان دین به این فریضه، الهی توجه داشته و در هر شرایطی آن را ترک

1. محمد تقی مصباح یزدی، بزرگترین فریضه، چاپ پنجم، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1392، ص 86.

2. محمد بن حسین، سید رضی، نهج البلاغه، محمد دشتی، چاپ دهم، تهران، پیام عدالت، 1388، نامه 31، ص 370.

3. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج 74، چاپ سوم، بیروت دار الحیاء، 1403 ق، ص 407.

4. همان، ص 414.

نمیکردند زیرا به فرمودهی امام باقر ع این فریضه راه انبیاء و روش صالحان است، که میخواهند معروف و صلاح منتشر شود و منکر و آلودگی نابود گردد.

امام حسین ع مسیر حرکت خود را این گونه بیان میفرماید: «أَرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهِيَ عَنِ الْمُنْكَرِ»¹؛ من میخواهم که امر به معروف و نهی از منکر کنم، این عمل از سخنان انبیاء به ویژه رسول اکرم ص و ائمه ع میباشد به گونهای که در زیات تمامی ایشان به آن تصریح شده است.

ج - شریک کار خیر

امام صادق ع به واسطه پدران بزرگوارش از علی ع نقل میکند که رسول خدا K فرمود: «مَنْ أَمَرَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهَى عَنِ مُنْكَرٍ أَوْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ أَوْ أَسَارَ بِهِ فَهُوَ شَرِيكٌ وَمَنْ أَمَرَ بِسُوءٍ أَوْ دَلَّ عَلَيْهِ أَوْ أَسَارَ بِهِ فَهُوَ شَرِيكٌ»²؛ کسی که امر به معروف یا نهی از منکر کند یا به خیر راهنمایی کند او شریک آن است و کسی که به بدی امر یا راهنمایی یا اشاره کند او شریک آن است، لذا از رسول خدا ص نقل شده است که: راهنمای به خیر مانند انجام دهندهی آن است.

امام علی ع نیز میفرماید: «وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ تَكُنُ مِنْ أَهْلِهِ فَإِنَّ اسْتِثْمَامَ الْأُمُورِ عِنْدَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ»³.

د- عزت و محبوبیت نزد خدا

عمل به این فریضه چون اهمیت ویژهی دارد که ممکن است انسان با برخورداریهای اجتماعی مواجه شود لذا برای اطمینان قلبی باید دانست که خداوند عامل به آن را تحت حفظ خاص خویش قرار میدهد. رسول خدا ص میفرماید: «هنگامی که امت من امر به معروف و نهی از منکر را انجام دهند، به محفوظ بودن از جانب خداوند بشارت داده می شوند. امام صادق (ع) از پدرش امام باقر ع این چنین نقل میکند که: «لِلْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ خَلْقَانِ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ، فَمَنْ نَصَرَهُمَا أَعَزَّهُ اللَّهُ»، امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق از مخلوقات خداوند (دو صفت از او صاف خداوند) است پس کسی که آن دو را یاری نماید، خداوند او را عزیز میگرداند.

البته معنای حفظ خداوند این نیست که به انسان هیچ گونه ناراحتی در این راه نمیرسد بلکه او با این عمل: اولاً: ایمانش حفظ و تقویت می شود. ثانیاً: در جامعه تأثیر گذاشته و از سانهای حق طلب را به هدف خود جذب کرده که با کمک ایشان یا ظاهراً از خطرات محفوظ

¹. همان، ج 44، ص 329.

². محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 16، موسسه البیت الاحیاء التراث،

³. حسین طباطبائی بروجردی، جامع الاحادیث الشیعه، ج 14، قم، موسسه الواصف، 1380 ش، ص 419.

میماند و یا هدفش محفوظ میماند و در طول زمان از سانهای حق طلب و ا صلاحگر در جامعه
چیرهرتر میشوند که همین امر عزت عامل این فریضه است»¹
داشتن دنیا و آخرت: امیرمؤمنان فرمود: « مَنْ كُنَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ سَلِمَتْ لَهُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ مَنْ
أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَاتْتَمَرَ بِهِ وَنَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَانْتَهَى عَنْهُ وَحَافِظَ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ »²
«هر که در او سه ویژگی باشد، دنیا و آخرتش بسامان است. کسی که امر به معروف کند، و خود
نی به آن معروف عمل کند، نهی از منکر کند و خود نیز از آن مورد نهی دوری جوید و از حدود
الهی نگهبانی کند».

ورود به بهشت: «جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَقَالَ دَلَّنِي عَلَى عَمَلٍ أَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ قَالَ أَطْعِمِ
الْجَائِعَ وَاسْقِ الظَّمْآنَ وَامْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَانَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ »³؛ بادیهند شینی نزد رسول خدا آمد و
عرض کرد: به کاری راهنمایم کن که با آن داخل بهشت شوم. حضرت رسول فرمود: گرسنه
را غذا بده، تشنه را سیراب کن و امر به معروف و نهی از منکر انجام بده».

1. محمد باقر تحریری، جلوههای لاهوتی، ج2، قم دارالمعارف، چاپ اول، زمستان 1384، ص 482.
2. حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج12، مکتب الاسلامیه، ذیحجه الحرام، 1382 ه، ص 206.
3. عبدالله جوادی آملی، مفاتیح الحیاء، قم، مرکز نشر اسراء، 1393، ص 515.

نتیجه‌گیری

- 1- امر به معروف و نهی از منکر از کارآمدترین شیوه برای نظارت اجتماعی محسوب میشود.
- 2- اسلام با تشریح این دو فروع دینی می‌خواهد طوری به تربیت افراد جامعه بپردازد که همه افراد جامعه نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت کنند.
- 3- بر اساس این وظیفه شرعی، هر کس علاوه بر مسئولیت حفظ خویش، در قبال دیگران نیز مسئول است به گونهای که هر فرد جامعه صلاح خود را در گروه تحقق صلاح محیط زندگی خود میداند.

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

- 1- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج 9، چاپ سوم، بیروت، انتشارات دار صادر، 1414 ق.
- 2- تحریری، محمد باقر، جلوه های لاهوتی، ج 2، چاپ اول، قم، دارالمعارف، 1384.
- 3- جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاه، قم، مرکز نشر اسراء، 1393.
- 4- حاجی صادقی، عبدالله، امر به معروف و نهی از منکر، چاپ اول، قم، زمزم هدایت، 1395.
- 5- حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ دوم، موسسه البیت الاحیاء التراث، بیتا.
- 6- حیدری، نازیلا، جایگاه و شرایط امر به معروف و نهی از منکر در نهج البلاغه، حوزه ولیعصر بناب، سطح دو (کارشناسی)، 1389.
- 7- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات راغب، چاپ اول، قم، دفتر نشر نوید اسلام، 1387.
- 8- شعبه حرانی، حسن بن علی بن الحسن، تحف العقول، آیت الله کمرهای، انتشارات کتابخانه اسلامی، 1369.
- 9- طباطبائی بروجردی، حسین، جامع الاحادیث شیعه، ج 14، قم، موسسه الواصف، 1380 ش.

- 10- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج 4، بیروت، دار الحیاء التراث العربی، بی‌تا.
- 11- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ج 4، انتشارات مکتبه المرتضویه.
- 12- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج 1 و 2.
- 13- کلینی رازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، اصول کافی، ج 5، تهران دفتر نشر فرهنگ اهل بیت β، 329 هـ.
- 14- مجلد سی، محمد باقر، بحار الانوار، ج 74، چاپ سوم، بیروت، دار الحیاء، 1403 ق.
- 15- مصباح یزدی، محمد، بزرگترین فریضه، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، 1392.
- 16- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج 3، دار الکتب الاسلامیه، 1383.
- 17- نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل، ج 12، مکتب الاسلامیه، ذیحجه الحرام، 1382 هـ.